

Завдяки проведеному дослідженню можна припустити, що для забутовки внутрішнього простору верхньої частини стіни користувалися будівельними матеріалами, які залишилися після зведення більш ранніх монументальних споруд Києво-Печерського монастиря (Успенський собор, давньоруська Трапезна церква [2, с. 463-464]), та спеціально виготовленою для будівництва мурів плінфою. Про це свідчить відсоткове співвідношення показників товщини складу будівельного матеріалу і технологічні відмітки на давньоруській цеглі. Максимальне розширення дослідження пам'ятки у майбутньому дозволить детальніше вивчити і уточнити дані про будівельний матеріал кам'яного мурі XII ст.

ПОСИЛАННЯ

1. Махота О.О. Аналіз плінфи оборонних мурів Києво-Печерського монастиря (за даними розкопок 1951–2018 рр.) // І Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей (Ніжин, 23–25 листопада 2018 р.). – К.: ІА НАНУ, 2018. – 196 с.
2. Ёлшин Д.Д. Древнерусская плинфа: технология и типология // Труды IV(XX) Всероссийского археологического съезда в Казани. Том III. // Казань: «Отечество». – 2014. – 462 с.
3. Глина – сировина керамічної промисловості, матеріал для виробництва художніх виробів та творів вжиткового мистецтва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-21052-3.html>.
4. Раппопорт П.А. Строительное производство Древней Руси X–XIII вв.. – СПб.: Наука, 1994. – 160 с.
5. Ёлшин Д.Д. Киевская плинфа X–XIII веков: опыт типологии // Культурный шар. Статті на пошану Гліба Юрійовича Івакіна. – К.: Лаурис, 2017. – 469 с.
6. Асеев Ю.С., Богусевич В.А. Военно-оборонні стіни XII ст. Києво-Печерської лаври // Вісник Академії архітектури УРСР. – 1951. – № 4. – С. 39–45.
7. Холостенко М.В. Успенский собор Печерского монастыря // Стародавний Київ. – К.: 1975. – С. 107–170.
8. Ивакин Г.Ю. О строительных материалах памятников Киева XII века // Архитектурно-археологический семинар: из истории строительной керамики средневековой Восточной Европы. – СПб., 2003. – С. 66–70.

Махота Е.О. Анализ плинфы, зафиксированной in-situ, с каменной стены XII в. Киево-Печерского монастыря (исследования 2018 г.)

Статья посвящена анализу плинфы in-situ фортификационного сооружения XII в., исследованного в 2018 г. на территории Митрополичьего сада Киево-Печерского монастыря. Выяснено морфологический состав строительного материала и выделены его основные размеры.

Ключевые слова: плинфа, in-situ, строительные материалы, Киевская Русь, архитектура, Киево-Печерская лавра.

Makhota. O.O. Analysis of the Old Rus brick «in-situ» from stone wall of the XII-th century of Kyiv-Pechersk Monastery (archeological research of 2018)

The article is devoted to the analysis of an Old Rus brick (plinthos) in-situ fortification structure of the XII century, investigated in 2018 at the territory of the Metropolitan garden of the Kyiv-Pechersk Monastery. The morphological composition of building material and its main dimensions are determined.

Key words: Old Rus brick, in-situ, building materials, Old Rus, architecture, Kyiv-Pechersk Monastery.

20.02.2019 р.

УДК 738.3:688.72–029:903.27:39(470+571)

В.І. Троцька

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛИНЯНОЇ ІГРАШКИ В ОБРЯДОВІСТІ ДАВНЬОРУСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Стаття присвячена історії дослідження глиняної іграшки в обрядовості давньоруського населення. На основі археологічних матеріалів, писемних, етнографічних джерел з'ясовано, що глиняні іграшки в давньоруські часи могли виконувати дві функції: ігрову й ритуальну. Подане описання іграшок у вигляді антропоморфних та зооморфних статуеток, фантастичних істот, писанок, глиняних брязкалець, що свідчить про їх зв'язок із релігійним культом. Окреслено використання іграшок як оберегів, за допомогою яких намагалися відлякувати злі сили від людей, охороняти житло.

Ключові слова: давньоруське населення, історія дослідження, антропоморфні, зооморфні статуетки, писанки, брязкальця, обереги, обрядовість.

Глиняні вироби упродовж тривалого історичного періоду посідали важливе місце у традиційно-побутовій культурі давнього населення. Окрім приготування, споживання їжі, зберігання, перевезення продуктів харчування, вони були обов'язковим компонентом магічної практики у житті давньоруської людини, відігравали провідну роль у ритуалах, пов'язаних з усіма життєвими процесами (від народження до смерті). Обмеженість бази писемних джерел, у яких фігурують глиняні вироби, говорить про те, що найбільш інформативними для їх вивчення є археологічні пам'ятки. Знайдені артефакти дають можливість реконструювати соціальні, демографічні, етнокультурні та духовні зміни, що відбувалися в давньоруському суспільстві [6].

Серед глиняних виробів X–XIII ст. вагоме місце у житті давньоруського населення посідала глиняна антропоморфна й зооморфна пластика, яка і до сьогодні залишається однією з малодосліджених категорій археологічного матеріалу. Цей тип кераміки дослідники називають «глиняна іграшка» та стверджують про її багатофункціональне призначення. Науковці зазначають, що давньоруські гончарі створювали її для здійснення язичницьких релігійних обрядів, переважно жертвоприношень, і лише у другу чергу – для дитячої гри [24, с. 362, 355–356; 7, с. 452; 16, с. 290–291, 293].

Мета даного дослідження – на основі публікацій науковців з'ясувати роль глиняної іграшки в обрядовості давньоруського населення. Зауважимо, що розрізнити, яка саме з них призначалася для релігійної обрядовості, а котра для дитячих забав, зараз дуже важко [23]. Відповідно до слов'янської міфології, дрібна антропоморфна та зооморфна пластика була безпосередньо пов'язана з аграрними та скотарськими культами. Зокрема, жіночі статуетки були відомі ще з трипільських часів та символізували образи антропоморфних божеств [20, с. 265]. Дослідниця трипільської культури А.П. Погожева вважала, що головними функціями цих статуеток в язичницькі були наступні: охорона будинку з усіма його

мешканцями, збереження домашнього вогнища, захист входу до будинку від злих сил. Великого значення мало і місцезнаходження статуєток. Їх зберігали під підлогою, біля печі, під порогом [19].

Найчастіше глиняні іграшки давньоруського часу (фігурки людей, тварин, пташок, а також писанок та брязкалець) знаходять під час археологічних розкопок на території Києва та датують їх X–XIII ст. [36, с. 29, 57, 62, таб. XVIII; 24, с. 365–356; 35; 37]. Незначна їх кількість виявлена на Чернігівщині, Сумщині, Полтавщині, Харківщині тощо [38; 26; 32; 14]. Цікавими знахідками є глиняні фігурки у вигляді качки та коника з отворами для свистіння. Наші пращури вірили у магічну силу свисту та у те, що звуки, які видавали фігурки-свищики, у поєднанні з комплексом магічно-ритуальних дій, оберігали землю, людей, тварин, забезпечували плодючість худоби, родючість ґрунту. Свистом прагнули залякати або відігнати «злі сили», закликати «добрі» тощо [20, с. 265]. Про їх існування у давньоруські часи говорить знайдена І.А. Хойновським на території Стародавнього Києва фігурка качки, яка мала кілька отворів, через які й видавався свист [36, с. 62].

Оберегами вважалися й керамічні брязкальця – округлі чи яйцеподібні глиняні вироби, всередині яких знаходилася глиняна кулька, яка під час струшування видавала звук, що нібито відлякував злі сили від дитини. Подібні брязкальця дослідники знаходили під час розкопок поховальних пам'яток не лише давніх слов'ян [12, с. 100], але й трипільської та скіфської культур. Як зазначає дослідниця О.С. Радул, метою їх створення була не дитяча гра, а насамперед культові вірування [21; 22]. Окремі фахівці вважають, що глиняні брязкальця давньоруського часу та глиняні свистунці, які виконували певну образну символічну магічну функцію, могли слугувати музичними інструментами [27]. У дні свят і народних гулянь, разом із гуслами, бубоном, сопілкою вони супроводжували спів і танці [23, с. 160–161].

Серед глиняної іграшки X–XIII ст. дослідниками виокремлено фігурки жінки, чоловіка, коня, качки, півня, собаки, ведмедя тощо. Вчені припускають, що жіночі фігурки, насамперед, втілювали у собі образ Великої Богині, якою у слов'янській міфології була богиня родючості [13]. Їх виготовляли до річного календарного циклу і пов'язували безпосередньо із аграрними сезонними святами [20, с. 268]. Адже головна роль у давньоруського населення як і в язичницькі часи, так і після прийняття християнства відводилася обрядам і святам, пов'язаним з різними періодами сільськогосподарського виробництва. Така обрядовість носила магічний характер і здійснювалася хліборобами протягом календарного року. Цикл цих обрядів і свят починався взимку і мав на меті забезпечити сприятливий господарський рік [25, с. 164–194, 203]. Серед функцій антропоморфних фігурок головними були ще й охорона житла з усіма його мешканцями, входу до будинку, домашнього

вогнища, охорона їжі, супровід померлих у потойбічне життя тощо [19, с. 115; 24, с. 356].

Таким чином, антропоморфна пластика давньоруських гончарів, що за формами нагадувала жіночі фігурки, втілювала образ божества – Богині Матері, а чоловічі зображення «іграшки» символізували переважно воїнів. Зооморфні фігурки у вигляді качки за слов'янською міфологією відображали водну стихію. Такі глиняні фігурки знайдені під час розкопок у Києві ще наприкінці XIX ст. [36, с. 62, таб. XVIII]. Півень вважався віщунською птицею й пов'язувався із провісником сходу сонця. Саме півня найчастіше приносили в жертву, щоб задобрити богів, відвести біду, закликати дощ під час засухи, вимолити гарний урожай. Ведмідь у слов'янській міфології вшановувався як господар лісу, був об'єктом так званого ведмежого культу і поклоніння. Надійним другом і помічником людини був собака. Він навіть часто супроводжував померлого у потойбічний світ. Кінь був не просто жертвовною твариною, а й, насамперед, бойовим конем – незмінним супутником воїна-дружинника. Його також клали в поховання разом зі зброєю та іншими культовими і особистими речами, які мали знадобитися покійнику в іншому житті [3, с. 90–91, 100; 2, с. 64–73, 154–155; 12, с. 100]. У східних слов'ян кінь був постійним супутником Великої Богині. На глиняних образках і на вишивках жерці-вершники завжди під'їжджають до неї чи до святилища на конях. У XI–XIII ст. стилізований образ коня переважає серед всіх інших скульптурних виробів. Давньоруські майстри почали виготовляти такі скульптурки із глини, кістки, дерева, металу. Наприклад, глиняна фігурка із зображенням вершника на коні, який у правій руці тримає спис, а у лівій вуздечку, уособлювала в собі воїна та клалася до могили давньоруського дружинника [2, с. 96, 98]. Із приходом християнства антропоморфні та зооморфні глиняні скульптурки почали приносити в жертву замість живих людей і тварин [2, с. 98; 3, с. 64–73].

Важливим атрибутом язичницького культу вважалися глиняні писанки і брязкальця округлої або овальної форми. Їх оздоблювали фляндрованим орнаментом та покривали поливою [2, с. 110–111; 3, с. 73–76]. Щодо функціонального призначення цих предметів, то думки дослідників різняться. Одні вважають їх дитячими іграшками, інші приписують їм культове значення, пов'язують з певним релігійним уявленням людини, зокрема поклонінню родючості. Крім того, виготовлення писанок пов'язували з дохристиянським звичаєм зустрічі весни. Саме яйце асоціювалося у наших предків із щорічним відродженням сонця та усієї природи. Наприклад, М.Ф. Сумцов наголошував, що воно є джерелом життя і Всесвіту [28]. Писанка з кулькою всередині виконувала ще і роль оберега. Після струшування вона видавала звук, який відлякував злі духи [12, с. 34–35, 47; 2, с. 110–111; 3, с. 34–35]. За гіпотезами інших вчених, глиняні вироби у формі яйця мали поліфункціональне призначення, виконуючи обрядову, ігрову та декора-

тивну функції [29, с. 46–53; 30, с. 119–124; 31].

Згадки про глиняні іграшки вперше були зафіксовані у дослідженнях вчених XIX ст., які здійснювали розкопки давньоруських пам'яток. Їх виокремлювали з-поміж інших знахідок – керамічних виробів господарчого призначення – і трактували як дитячі іграшки та предмети для культових потреб. Це переважно фрагментовані, теракотові або покриті поливою екземпляри фігурок людей, свійських та диких тварин, птиці, писанки, писанки-брязкальця [1; 4, с. 112–117; 24; с. 355–356; 10, с. 141–143; 36, с. 62]. Через невелику кількість знайденого матеріалу наукової праці щодо даної теми, присвяченої цій категорії знахідок, так і не було видано. Перші знахідки глиняних фігурок були виявлені І.А. Хойновським при розкопках Стародавнього Києва. У книзі «Раскопки Великокняжеского двора Древнего града Киева произведенные весной 1892 года (археологически-историческое исследование)» (1893) дослідник систематизував знахідки, акцентував на їх «архаїчності», не уточнюючи датування [36, с. 62]. Серед артефактів виокремив фігурки, які відносяться до часів правління князя Володимира (роки правління 979–1015). Це зооморфні скульптурки: качка-свистулька, фрагмент фігурки качки з двома каченятами (вкриті жовтою поливою), голова загадкового звіра з відбитими вухами. Серед інших – коник-свистунець із відбитою голівкою, подібний до сучасного, що наводить окремих дослідників на думку про більш пізніше його датування. До антропоморфних фігурок відносяться дві чоловічі голівки, фрагмент полив'яного порожнистого кубика із проробленим у ньому віконцем, через яке проглядаються дві людські фігурки. І.А. Хойновський вважав їх домашніми ідолами, які виконували роль оберега та за віруваннями людей спостерігали за мешканцями будинку, в якому вони знаходилися [36, с. 62, табл. XVIII, рис. 123–124].

Про глиняні фігурки давньоруського часу у вигляді людей, птиці, бика, коня, собаки, кішки, ведмедя згадував О.С. Федоровський у опублікованій 1930 року статті «Археологічні розкопки в околицях Харкова». На думку вченого ці глиняні фігурки виготовляли для гри. Вони знайдені під час дослідження Донецького городища поблизу Харкова [32, с. 7–8].

У спеціальному дослідженні історика, археолога Б.О. Рибаків «Ремесло Древней Руси» (1948) подана характеристика давньоруського ремесла, серед якого аналізується й гончарне. Науковець звернув увагу на особливості виготовлення глиняних виробів у давньоруські часи, серед яких виокремив глиняну іграшку і ритуальні статуетки X–XII ст.: фігурки людини, пташки, коня, kota, кентавра (людинокін, який згадується у давньоруських повістях та билинах), глиняні писанки і брязкальця. Вчений стверджував, що у Київській Русі використання антропоморфної та зооморфної пластики було пов'язано з аграрними культурами, хоча не відкидав думки про виготовлення її й для дитячих забав. У жіночих фігурках він вбачав зв'язок із божествами, які давньоруське населен-

ня ототожнювало з образами Великих Богинь, зокрема Роду й Рожаниць. За його словами – «...в X–XII вв. население Киева еще несколько прочно было привязано к своей тысячелетней земледельческой религии, к своим Родам и Рожаницам (тщетно бичуемым христианскими проповедниками), что в фигурах женщины с младенцем мы должны видеть именно богиню, ее священное изображение, а не детскую забаву... В отношении коньков, птиц, свищулек, сделанных крайне примитивно и прочно, можно допустить, что они предназначены для игры». Значну увагу Б.О. Рибаків у своїй публікації приділив технології виготовлення статуеток, вважаючи їх окремою складовою давньоруського ремесла [24, с. 355–356].

Про знахідки глиняних антропоморфних та зооморфних статуеток X–XIII ст. на території Києва у вигляді жіночих фігурок, воїна-вершника, коней, пташок зазначено і у працях П.П. Толочка. У них автор звертає увагу на технологію виготовлення та проблеми датування глиняних іграшок [16, с. 290–295].

Кілька робіт, присвячених міфологічним поглядам давніх слов'ян, належить Я.Є. Боровському. Наприклад, у працях «Мифологический мир древних киевлян» (1982) та «Світогляд давніх слов'ян» (1992) автор приділив значну увагу аналізу літописних джерел, в яких згадуються звичаї та обряди населення доби Київської Русі. Використовуючи археологічні матеріали, науковець з'ясує роль глиняних фігурок XI–XIII ст. в обрядовості населення. Дослідник вважав, що фігурку із зображенням вершника на коні, який у правій руці тримає спис, а в лівій вуздечку, варто пов'язувати з поховальними обрядами [2, с. 98; 3, с. 64–73], адже писемні джерела, насамперед, «Повість временних літ», підтверджує обряд поховання воїнів разом із їх бойовими кінями, які повинні супроводжувати своїх господарів і у потойбічному житті [17; 18]. Це підтверджено розкопками поховальних пам'яток IX–X ст., у яких зустрічаються глиняні фігурки воїнів-дружинників. Із розкопок на території Старокиївської гори походять жіночі фігурки X–XI ст. [2, с. 90–91]. Б.О. Рибаків помітив, що в кожній із таких статуеток на голові є приліплене вушко для підвішування. Ці жіночі фігурки давньоруське населення вважало богинями, і їх підвішували біля входу до будинку як оберіг. Я.Є. Боровський зазначав, що і скульптура жінки з дитиною була об'єктом поклоніння, покровителькою домашнього вогнища [2, с. 92–93]. З цією ж гіпотезою погоджувався і знавець давньоруського життєвого мистецтва Л.А. Дінцес [5].

О.А. Брайчевська у статті «Вироби дрібної пластики, монети і актові печатки як джерело для вивчення чоловічих головних уборів давньоруського часу» (1993) згадувала про знахідки фрагментів фігурок, що зображують озброєних вершників на конях зі списом у руці. На її думку у таких фігурках втілювали образи давньоруських воїнів і традиційні для них атрибути – коня й зброю. О.А. Брайчевська не виключала ймовірності їх виготовлення для

дитячої гри [4, с. 115]. Більш детально давньоруську глиняну іграшку досліджувала А.О. Сушко. Вона здійснила спробу систематизувати знахідки, проаналізувати стан дослідження глиняної іграшки, звернула увагу на технологічні аспекти її виготовлення, принцип декорування, розробила хронологію та типологію глиняної іграшки [29, с. 46–53; 30, с. 119–124; 31].

О.С. Радул у статті «Іграшки дітей східних слов'ян VI–XIII століть» проаналізувала фігурки жінки, вершника на коні, тварин, птахів, мініатюрний посуд [21]. Дослідниця зазначала, що на окремі іграшки могли наносити різні зображення-обереги. Це підтверджує знайдена Г.Г. Мезенцевою на посаді Білгорода Київського (X–XIII ст.) дитяча іграшка у вигляді мініатюрного світильника на високій ніжці з двома блюдечками з накресленим на верхньому блюдці знаком вогню [22]. До іграшок східних слов'ян X–XIII ст. вона відносить брязкальця яйцеподібної форми, які мали культове призначення [21]. За допомогою таких брязкалец давньоруські жителі намагалися відлякувати від свого житла злі сили, виганяти хвороби з хворих, відлякувати від дитини лихих духів [8, с. 97–99]. Окрім того, ці предмети були не лише оберегами, а і символом родючості. Уперше вони були знайдені при розкопках залишків Десятинної церкви у середині XIX ст. У 80-х роках XIX ст. О.С. Уваров натрапив на подібні артефакти при розкопках Кривушанської могили, а на початку XX ст. їх віднайшов і археолог В.В. Хвойко у Броварках на Полтавщині [14]. Пізніше писанки давньоруського часу знайдені у Києві, Каневі, Новоградці, Вжищі, Білій Вежі, Вишгороді, Воїні, Броварках, Глухові, Григорівці тощо [24, с. 362; 25; 11].

За уявленнями давніх слов'ян писанки уособлювали вічне відродження і безкінечність життя. Виготовлялися вони, найімовірніше, у Києві або Білгороді, де були знайдені й полив'яні плитки з аналогічною технікою орнаментативної [15, с. 174]. Б.О. Рибаків вважав, що виробництво писанок та писанок-брязкалец було побічною галуззю виробництва облицювальних плиток, оскільки вони оздоблені однаковою декором і датуються часами княжої доби [24, с. 362]. Саме цій категорії знахідок присвячена спеціальна публікація Т.І. Макарової «О производстве писанок на Руси» (1966), у якій основна увага приділена техніці їх декорування. У своїй публікації авторка посилається на хибні висновки попередників-археологів щодо оздоблення полив'яних орнаментованих виробів. Дослідниця архітектурної майоліки С.В. Філіпова в середині 1950-х років критикувала ці висновки [10, с. 141–143; 35; 24, с. 360–362; 33, с. 33–35].

Деяко пізніше Г.М. Шовкопляс опублікувала своє дослідження щодо колекції глиняних писанок із Національного музею історії України. Її заслуга – залучення до наукового обігу значного масиву цієї категорії знахідок із території Києва. Г.М. Шовкопляс вважала глиняні писанки «одним із видів народно-декоративного мистецтва того часу», пов'язувала їх із віруваннями наших предків, у першу чергу із весняним вшануванням

сонця, пробудженням природи [37, с. 92–99]. Інше дослідження Г.М. Шовкопляс присвятила глиняним статуеткам, знайденим на території Києва. Вивчаючи їх, вона зауважила, що окремі фігурки, які зберігаються в Державному історичному музеї Києва і датовані X–XIII ст., варто відносити до більш пізнього часу та вважала їх звичайними глиняними дитячими іграшками [7, с. 453].

В.Ф. Мицик у спеціальній науковій праці, присвяченій давньоруським писанкам, акцентував на термінологічній невизначеності як у назвах самих виробів, так і в їхньому орнаменті. Науковець також звернув увагу на техніку нанесення декору на давньоруських писанках і вважав їх ритуальними предметами, які «могли слугувати послам, купцям, дружинникам за обереги, охороняли людину у далекому краї від «чужого ока», «нечистої сили», взагалі від зловорожих впливів... їх використовували в знахарстві та розвагах» [11, с. 83].

Цю категорію знахідок досліджувала і А.О. Сушко, яка охарактеризувала технологічні аспекти виготовлення писанок. Вона висловила припущення, що вони мали поліфункціональне призначення, виконували обрядову, ігрову та декоративну функцію [29, с. 49]. Ю.О. Коваленко наголошував на культовому призначенні давньоруських писанок, оскільки вони могли слугувати амулетами-оберегами. Разом з тим він не відкидає думки і про використання їх для дитячої гри. Його наукові дослідження присвячені писанкам-брязкальцям, знайденим на території Глухова і Глухівського району [26].

Таким чином, незважаючи на те, що завдяки розкопкам виявлено велику кількість глиняної іграшки давньоруського часу, досі у цій категорії знахідок відсутня чітко розроблена типологія, не встановлена технологія виготовлення та орнаментативна. Потребує вивчення і питання їх функціонального призначення [10, 141–143; 24, с. 360–362; 29, с. 46–53; 30; 31]. Актуальними є дискусії щодо визначення хронології виготовлення глиняної іграшки та центрів її виробництва. Зокрема, В.Б. Антонович припускав, що вони виникли у часи «великокняжої доби» [34, с. 17, 62–63], В.В. Хвойка і В.Є. Козловська пов'язували глиняні іграшки із релігійним культом слов'янських городищ Придніпров'я X–XIII ст. [35, с. 52, 60; 9, с. 39], Л.А. Дінцес відносить їх до «раннього руського середньовіччя» [5, с. 30], а Г.М. Шовкопляс датує їх більш пізнішим часом (XV–XVI, XVII–XVIII ст.) [7, с. 453]. Але більшість сучасних вчених вважають, що вони виникли у давньоруські часи [2; 3; 16, с. 290–295; 21; 22; 29; 30; 31].

Отже, дана публікація окреслила низку невирішених питань, пов'язаних із дослідженнями давньоруської іграшки, як-от: технологія виготовлення, датування, функціональне призначення. Проаналізувавши ряд наукових праць, можна наголосити, що із прадавніх часів глиняну іграшку використовували, насамперед, у обрядовості (для збереження та примноження добробуту, захисту від «злих сил», при похованні небіжчиків тощо), але, разом із тим, не слід забувати і про її ігрову функцію.

ПОСИЛАННЯ

1. Археологические открытия 1978 года / [отв.ред. Б.А. Рыбаков]. – М.: Наука, 1979. – 624 с.
2. Боровський Я.Є. Мифологический мир древних киевлян / Я.Є. Боровський. – К.: Наукова думка, 1982 – 104 с.
3. Боровський Я.Є. Світгляд давніх киян / Я.Є. Боровський. – К.: Наукова думка, 1992 – 176 с.
4. Брайчевська О.А. Вироби дрібної пластики, монети і актові печатки як джерело для вивчення чоловічих головних уборів давньоруського часу / О.А. Брайчевська // Старожитності Південної Русі (Матеріали історико-археологічного семінару «Чернігів і його округа в IX–XIII ст.» – Чернігів: Сіверська думка, 1993. – С. 112–117.
5. Динцес Л.А. Русская глиняная игрушка: Происхождение, путь исторического развития / Л.А. Динцес. – М.; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1936. – 109 с.
6. Івакін В.Г. Історія археологічних досліджень давньоруських поховань... – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://khiao.files.wordpress.com/2012/01/26_ivakin.pdf.
7. Каргер М.К. Древний Киев (очерки по истории материальной культуры древнерусского города) / М.К. Каргер. – М.–Л.: Издательство Академии наук СССР, 1958. – Т. 1. – 580 с.
8. Ковальчук О.В. Українське народознавство. Книга для вчителя / О.В. Ковальчук. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.
9. Козловська В.Є. Провідник по археологічному відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві / В.Є. Козловська; мал. Ю.Ю. Павлович. – К.: [б.в.], 1928. – 40 с.
10. Макарова Т.И. О производстве писанок на Руси / Т.И. Макарова // Культура Древней Руси. – М.: Наука, 1966. – С. 141–143.
11. Мицик В. Писанки з Русі / Вадим Мицик // Київська старовина, 1992. – № 6. – С. 83–85.
12. Моця О.П. Населення південно-руських земель IX–XIII ст. за матеріалами некрополів / О.П. Моця. – К.: Наукова думка, 1993. – 160 с.
13. Мокош – Вікіпедія... – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мокош>.
14. Найбільша в світі колекція писанок / Аукцион для колекціонерів. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://unc.ua/.../naubilsha-v-sviti-kolekciya-pisanok-184>.
15. Новгородский сборник. 50 лет раскопок Новгорода: [сб.ст./Под общ. ред. Б.А. Колчина, В.Л. Янина]. – М.: Наука, 1982. – 336 с.
16. Новое в археологии Киева / Под ред. П.П. Толочка. – К.: Наукова думка, 1981. – 456 с.
17. Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. / Под ред. В.П. Андеевской-Перетц. – М. – Л.: Издательство АН СССР, 1950. – Ч. 1. – 408 с.
18. Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. / Под ред. В.П. Андеевской-Перетц. – М.– Л.: Издательство АН СССР, 1950. – Ч. 2. – 556 с.
19. Погожева А.П. Антропоморфная пластика Триполья / А.П. Погожева. – Новосибирск: Наука, Сиб. Отделение, 1983. – 143 с.
20. Пошивайло О. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна / Олеся Пошивайло. – К.: Молодь, 1993. – 408 с.: іл.
21. Радул О.С. Іграшки дітей східних слов'ян (VI–XIII століття). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_52/12.pdf.
22. Радул О.С. Оберігальна педагогіка східних слов'ян (VI–XIII століття). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: irbisnbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
23. Рахно К. Свистопляска і Ренкавка. Глиняні вироби в традиційно побутовій культурі як джерело формування національної ідентичної слов'янських народів / Костянтин Рахно – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – 488 с.
24. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1948. – 792 с.
25. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Наука, 1987. – 784 с.
26. Putyvlske_krayeznavstvo by Геннадій Іванущенко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: issuu.com/history.sumy/docs/putyvlske_zbirnyk.
27. Свистунець: Українські народні музичні інструменти Л.М. Черкаський. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pcrproridne.com/.../Українські%20народні%20музичні%20інс...>
28. Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов / Н.Ф. Сумцов: Избранные труды. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1996 (Этнографическая библиотека). – 296 с.
29. Сушко А.О. Давньоруські писанки / А.О. Сушко // Археологія. – 2011. – № 2. – С. 46–53.
30. Сушко А.О. Керамічні дитячі іграшки давньоруського Києва / А.О. Сушко // Сіверщина в історії України. – 2013. – Вип. 6. – С. 119–124.
31. Керамічні іграшки з фондів Музею історії міста. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: ekmair.ukma.edu.ua/.../Sushko_Keramichni_igrashky.pdf.
32. Федоровський О.С. Археологічні розкопки в околицях Харкова. – Хроніка археології та мистецтва / О.С. Федоровський. – К.: Академія наук, 1930. – Ч. 1. – С. 5–10.
33. Филиппова С.В. Архитектурная майолика / С.В. Филиппова. – М.: Государственное издательство литературы по строительным материалам, 1956. – 156 с.
34. Ханенко Б.И. Древности Приднепровья / собр. Б.И. и В.Н. Ханенко. – К.: [Фототипия и тип. С.В. Кульженко], 1899–1907. Вып. 5. Эпоха славянская (VI–XIII в.). – 1902. – [2], VI, 63, [1] с., [20] л. ил.
35. Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена / В.В. Хвойка. – К.: Типография «Товарищества Е.А. Синькевич», 1913. – 101 с.
36. Хойновский И.А. Краткие археологические сведения о предках славян и Руси / И.А. Хойновский – К., Типография Императорского университета Св. Владимира, 1896. – 264 с.
37. Шовкопляс Г.М. Давньоруські писанки: (З колекції Державного історичного музею України) / Г.М. Шовкопляс // Археологія. – 1980. – № 35. – С. 92–99.
38. Ясноўська Л. Давньоруське керамічне виробництво Чернігівщини. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..

Троцкая В.И. История исследования глиняной игрушки в обрядах древнерусского населения

Статья посвящена истории исследования глиняной игрушки в религиозных обрядах древнерусского населения. На основании археологических материалов, письменных, этнографических источников установлено, что глиняная игрушка и в древнерусские времена могла выполнять две функции: игровую и ритуальную. Представлено описание игрушек в виде антропоморфных и зооморфных статуэток, фантастических существ, писанок, погремушек, что свидетельствует об их связи с религиозным культом. Рассмотрено их использование в виде оберегов, с помощью которых пытались отпугивать злые силы от людей, охранять жилье.

Ключевые слова: древнерусское население, история исследования, зооморфная, антропоморфная пластика, писанки, погремушки, обереги, обряды.

Trotska V.I. History of the research of clay toys in the ritual of the ancient population

The article is devoted to the history of research of clay toys in the rituals of the Old Russian population. On the basis of archaeological materials, written, ethnographic sources it was found that clay toys and in ancient times could perform two functions: game and ritual. The toy is presented in the form of anthropomorphic and zoomorphic figurines, fantastic creatures, Easter eggs, clay rattles, indicating their connection with the religious worship. They were used as amulets, with their help they tried to scare off evil forces from people, protect housing.

Key words: Old Russian population, the history of research, anthropomorphic, zoomorphic statuettes, pysanky, rattles, amulets, rite.

16.03.2019 р.

